

НЕВІДОМА ПРАЦЯ А. ФОГЕЛЯ ПРО ОЛЬВІЮ

С. Б. Буйських

Останнім часом наполегливі цілеспрямовані пошуки привели до дуже цікавих архівних знахідок, які значною мірою поповнюють наші знання про історію вивчення Ольвії, якісно змінюють старі уявлення про науковий рівень перших дослідників Ольвії та їх внесок у розвиток класичної археології Росії, вводять до наукового обігу цінні матеріали.

Так, тривалий час вважалося, що перший топографічний план Ольвії було виконано академіком П. І. Кеппеном. Потім О. М. Карасьов висловив припущення, що при виготовленні кожного з трьох відомих планів Ольвії першої чверті XIX ст. — П. І. Кеппена, І. М. Муравйова-Апостола та І. П. Бларамберга було використано невідоме першоджерело, що не збереглося¹. Цієї ж точки зору дотримувалися Л. М. Славін² і С. Д. Крижицький³. І ось нещодавно найдавніший план Ольвії, і навіть не один, а два, виконані поручиком І. С. Бориславським та інженер-капітаном фон Муцелем, було знайдено⁴. Зараз ці важливі історичні джерела для вивчення планування ольвійського городища та некрополя готуються до друку.

У літературі досить міцно утвердилася думка про те, що відомості про велику аналітичну працю П. І. Кеппена «Ольвия, древний город на реке Буге» мають напівміфічний характер, і праця ця або взагалі ніколи не існувала, або не дійшла до нас⁵. І. В. Тункіній вдалося довести, що це не відповідає дійсності і знайти в архівах Києва і Санкт-Петербурга декілька списків цього першого у вітчизняній науці комплексного викладу різноманітних джерел з метою реконструкції історії стародавнього міста⁶.

Серед інших цікавих джерел з історії археологічних досліджень в Ольвії в першій третині XIX ст.⁷, що також нещодавно знайдені, слід відзначити і матеріали так званого «Ольвійського збірника» П. І. Кеппена⁸.

Серію цих несподіваних і щасливих для науки відкриттів продовжує і наша знахідка, зроблена під час наукового відрядження до ФРН восени 1991 р. за стипендією Фонда Ф. Тіссена. Йдеться про невідому раніше роботу Арнольда Фогеля «Дослідження про мілетську колонію Ольвія», що зберігається зараз у відділі рукописів бібліотеки Земельного музею м. Трир⁹. Завдяки посередництву професора Х. Хайнена, дружньої згоди директора Трирського музею Г. Кушперса і люб'язності головного хранителя бібліотеки Ю. Мертенса мені було надано змогу повністю ознайомитися з цією роботою і опублікувати повідомлення, за що щиро вдячний вельмишановним колегам.

Спочатку декілька слів про А. Фогеля. Відомо, що він виходець з Німеччини, упродовж багатьох років жив у Росії і наприкінці XIX ст. займався торговельною діяльністю у Миколаєві та Одесі. Неодноразово бував в Ольвії, захопився її старожитностями, а згодом — і розкопками, був особисто знайомий з Б. В. Фармаковським, мав постійні контакти з Одеським товариством історії та старожитностей (за деякими свідченнями — навіть був його членом). Ретельно збирав колекцію античних розписних ваз, фігурних посудин, теракот, скла, бронзи, монет, що походили з городища та некрополю Ольвії. Згодом А. Фогель залишив Росію. Чудове зібрання предметів ольвійської старовини було вивезене ним до Німеччини, продане на аукціоні і розійшлося по різних музеях та приватних колекціях Старого та Нового Світу. На щастя, перед розпродажем колекції було видано її повний ілюстрований каталог¹⁰, що є нині незамінним посібником для всіх, хто займається проблемами ольвійського мистецтва.

Зі слів Ю. Мертенса, рукопис А. Фогеля раніше зберігався у його родичів в м. Карлсруе, а згодом був переданий ними в дар музею. Слід підкреслити, що вибір родичів А. Фогеля, мабуть, не був випадковим, бо Рейнський Земельний музей в м. Трирі — один з найстаріших (заснований у 1877 р.)¹¹ і найшановніших музеїв Німеччини, що має багатюще зібрання пам'яток матеріальної та духовної культури різних часів, старовинних рукописів та книг, тощо. Тут багато років, невідома для широкого наукового загалу, і зберігалася праця А. Фогеля.

Вона являє собою рукопис із 188 сторінок машинопису, з яких 140 — аналітична частина і 48 — додаток. Праця написана німецькою мовою і закінчена в м. Цюріху (Швейцарія) у 1909 р., як видно з помітки на титулі. Разом з рукописом в архіві Трирського музею є ще два топографічні плани, про які розповімо далі.

На початку рукопису викладено коротку історію Очаківських земель до і після приєднання їх до Росії за Яською угодою 1791 р., історію виникнення с. Іллінського (Парутино) та подано

© С. Б. БУЙСЬКИХ, 1994.

цікавий нарис вивчення Ольвії від кінця XVIII ст. до перших дослідницьких кампаній Б. В. Фармаковського.

Далі (с. 21—23), ґрунтуючись на періодизації О. С. Уварова та В. В. Латишева, наводиться стисла характеристика основних періодів історії Ольвійської держави. Ці періоди розкриваються автором вже в усій різноманітності, на солідній базі літературних, епіграфічних, нумізматичних і, частково, суто археологічних джерел. Велику увагу приділено Ольвії архаїчної доби, в тому числі критично розібрано відомості Євсевія про її заснування, а також дані, що містяться в скіфській оповіді Геродота; йдеться про належність Ольвійського полісу Борисфену (Березані) та Левки (с. 29, 30).

У розділі, присвяченому класично-елліністичному періоду, докладно розглядаються епіграфічні документи про наявність в Ольвії фортечних споруд, форсоване будівництво яких в цей час пов'язується автором з різними змінами у військово-політичному становищі поліса (с. 46).

Чималу цінність становить ретельний джерелознавчий аналіз відомого декрета на честь Протогена, особливо даних з економіки та фінансів поліса, що містяться в ньому.

У розділі, присвяченому Ольвії післягетського часу, А. Фогель активно використовує всі відомі (на час написання роботи) епіграфічні, літературні, і деякою мірою, археологічні джерела для відтворення картини життя Ольвії в перші сторіччя н. е., її взаємовідносин з Римом та оточуючими племенами, зокрема — сарматами. Викликає інтерес і вельми критична оцінка А. Фогелем тих відомостей про Ольвію, що наводяться в промові Діона Христорема, який побував в Ольвії наприкінці I ст. н. е. Автор досить різко класифікує ці дані як фальшиві (с. 39).

Праця А. Фогеля побудована за хронологічним принципом — історія Ольвійської держави розглядається по тих основних періодах, які вона пройшла в своєму розвитку. Але, крім опису історичних подій, в дослідницький текст А. Фогеля вдало вилетіли авторські характеристики релігійних уявлень та культів населення Ольвії, наведені дані про відомі за написами ольвійські храми (йдеться також і про святилище Ахілла на о. Левка, що опікали ольвіополіти, дається уявлення про поховальні споруди і обряд ольвійського некрополя, цікаво описані ольвійський календар, алфавіт та стиль написів різних періодів. Знайшлося місце в праці А. Фогеля і для характеристики ольвійської просопографії, культурного життя та повсякденного побуту і занять ольвіополіти; дослідницьким пасажем про діяльність міських магістратур тощо.

Наприкінці праці А. Фогель пише: «В усі часи ми бачимо в Ольвії сліди культури, яку принесли з батьківщини до берегів Гіпаніса перші еллінські переселенці і яку, незважаючи на катастрофи усіх видів, їх нащадки не тільки зберегли, але й більш-менш поширили серед оточуючих варварів» (с. 140)¹².

У спеціальному додатку до тексту праці А. Фогель наводить усі відомі на початок XX ст. найважливіші епіграфічні знахідки з Ольвії. Грецькі написи подані ним в авторському перекладі на німецьку мову, а латинські — мовою оригіналу. Окремо виділений список ольвійських громадян, яких автор відносить до післязопіріонового часу (с. 31, 32 додатку).

Самостійну цінність мають два топографічні плани, дуже ретельно виконані тушшю на окремих аркушах ватману, що були додані А. Фогелем до рукопису. Перший — це план Ольвії, вихідними для якого, мабуть, були плани І. С. Бориславського та П. І. Кеппена¹³, але з доданням деяких нових деталей рельєфу. Другий план є докладною картою оточення Ольвії, що охоплює центральну частину її сільської території — від с. Яселка сучасного Очаківського району Миколаївської області на заході до міста Миколаєва на півночі і с. Станіслав Білозерського району Херсонської області на сході. На цьому плані чудово читається місцезположення самої Ольвії, добре видно контури багатьох сільських античних поселень Нижнього Побужжя — по лівому та правому берегах Південного Бугу та частково — по правому березу Дніпровського лимана, зокрема, таких як Петухівка, Дніпровка, Закисова Балка, Чортувате, Козирка, Стара Богданівка, Варварівка, Лупарево, Скелька та ін. На цьому важливому топографічному документі простежено також сліди давніх доріг, що пов'язували сільські поселення між собою і з Ольвією; на ньому досить виразно нанесені давні яруги та балки, рельєф берегової лінії на початок XX ст., який за 90 років зазнав досить відчутних змін¹⁴. Ці плани потребують окремого історико-топографічного дослідження та публікації.

Підіб'ємо деякі підсумки. Немає сенсу переказувати повністю текст праці А. Фогеля. На наш погляд, незважаючи на те, що в ній відчувається сильний вплив відомої книги В. В. Латишева¹⁵, написана вона цілком професійно для свого часу, з урахуванням нових даних. Вона містить ряд оригінальних міркувань і є, по суті, першим у XX ст. предметним дослідженням по Ольвії в зарубіжній історіографії. Це породжує ряд запитань, на які поки що не можна дати вичерпну відповідь.

Так, вважається, що вищезгаданий аукціон, на якому було виставлене зібрання А. Фогеля, відбувся в м. Касселі у травні 1908 р., вже після смерті дослідника¹⁶. Проте, на другому з топографічних планів, про які ми говорили, теж стоїть «1908 р.», а сама праця датована автором 1909 роком... Це вимагає з'ясування. Невідомо також, коли виникла ідея написання цієї праці, де її було розпочато (можливо, ще в Росії?), яку мету переслідував автор, готуючи її — чи для

захисту дисертації, чи для друку у вигляді книги, щоб ближче познайомити з Ольвією європейських читачів. Залишається загадкою й те, чи мав А. Фогель ще якісь друковані або ж рукописні твори.

Природно, на сучасному рівні знань про Ольвію праця А. Фогеля має здебільшого антикварний, історіографічний інтерес, але тим вона й варта нашої уваги, що відкриває ще одну невідому сторінку тривалого двохсотрічного дослідження Ольвії і заповнює одну з прогалин її вивчення на початку ХХ ст.

Цей час був для Ольвії початком систематичних і планомірних археологічних досліджень. Завдяки працям відомого вітчизняного археолога В. В. Фармаковського¹⁷ було одержано величезну кількість нового матеріалу з історії, економіки, культури цього античного міста, відкриті залишки житлових, оборонних і поховальних споруд, визначено специфіку окремих районів Ольвії, в головних рисах з'ясовано розташування кордонів міста у різні періоди його існування. До числа робіт, де в цей час намагалися дати новий нарис історії Ольвії, узагальнити весь комплекс джерел, накопичений за часів В. В. Латишева¹⁸, тепер можна віднести і працю Арнольда Фогеля.

Примітки

¹ Карасев А. Н. Планы Ольвии XIX в. как источник для исторической топографии города // МИА.— 1950.— № 56.— С. 17, 30.

² Славин Л. М. Основные этапы изучения Ольвии // ЗОАО.— Одесса, 1960.— Т. I (34).— С. 47.

³ Крыжицкий С. Д. Ольвия. Историкографическое исследование архитектурно-строительных комплексов.— К., 1985.— С. 35.

⁴ Тункина И. В. К истории изучения Ольвии в конце XVIII — начале XIX в. // Древнее Причерноморье.— Тез. докл. конф. памяти профессора П. О. Карышковского.— Одесса, 1989.— С. 54; Ратнер И. Д. Старейший план Ольвии и его автор // Проблемы археологии Северного Причерноморья.— Тез. докл. конф.— Херсон, 1990.— С. 76—78.

⁵ Карасев А. Н. Указ. соч.— С. 32.

⁶ Тункина И. В. П. И. Кеппен как исследователь Ольвии // Древнее Причерноморье.— Тез. докл. II чтений пам. проф. П. О. Карышковского.— Одесса, 1991.— С. 98, 99.

⁷ Тункина И. В. Кабинет древностей Черноморского Деню карт // Проблемы исследования античных городов.— Тез. докл. III чтений памяти В. Д. Блаватского.— М., 1989.— С. 47—49.

⁸ Тункина И. В. П. И. Кеппен...— С. 99.

⁹ Vogell A. A. Studie über die milesische Kolonis Olbia mit Anhang und zwei Plänen von Arnold Vogell.— Zurich, 1909 // Rheinische Landesmuseums, inv. № 88/269.

¹⁰ Boehlau J. Sammlung A. Vogell. Griechische Altertümer südrussischen Fundortes aus dem Besitze des Herrn A. Vogell.— Karlsruhe, Versteigerung zu Cassel vom 26—30 Mai 1908.— 102 s. XIV taf.

¹¹ Schindler R. Führer durch das Landesmuseums Trier.— Trier, 1986.— S. 7.

¹² Переклад з німецької — автора статті.

¹³ План І. С. Бориславського зберігається у Державному Центральному військово-історичному архіві Росії (ЦГВИАР, ф. 418Б д. 615), план II. І. Кеппена — див.: Карасев А. Н. Планы Ольвии...— С. 9—14; Крыжицкий С. Д. Ольвия...— С. 37.— Рис. 4.

¹⁴ Шилик К. К. К палеографий Ольвии // Ольвия.— К., 1975.— С. 89—91.

¹⁵ Латишев В. В. Исследование об истории и государственном строе города Ольвии.— СПб., 1887.

¹⁶ Герцигер Д. С. Четыре фигурных сосуда из Ольвии // ХКААМ.— М., 1976.— С. 93, прим. 7.

¹⁷ Карасев А. Н. Б. В. Фармаковский и Ольвия // ХКААМ.— М., 1976.— С. 20, 21; Фармаковская Т. И. Борис Владимирович Фармаковский.— К., 1988.— С. 193, 194.

¹⁸ Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э.— М., 1989.— С. 11.